
MAGYAR KORMÁNYZAT BOSZNIA-HERCEGOVINÁBAN

Gyetzvai Mária

Osztrák-magyar igazgatás Bosznia-Hercegovinában: a harmadik magyar kormányzó Burián István

A múlt század világegései, elsősorban az I. világháború, ill. annak 100. évfordulója és a napjainkban érezhető elbizonytalanodás okán lassan átértékelődik a XIX. század. Hazánkban is vannak törekvések arra, hogy árnyaltabban ítéltesék meg a dualizmus Magyarországra nézve páratlan gazdasági-társadalmi fejlődést, de ismeretlen veszélyeket is hordozó időszaka. Ezáltal nagyobb figyelem hárul a korszak legbefolyásosabb magyar politikusaira is, a soha nem mellőzött Deák Ferenc mellett pl. Andrássy Gyulára, Tisza Istvánra. Sajnálatos módon azonban továbbra is kevés szó esik a magyar politikusok akkori nagy nemzedékének Andrássyhoz fogható jelentőségű tagjáról, Kállay Béniről, az Osztrák-Magyar Monarchia közös pénzügyminiszteréről és ebben a minőségében Bosznia-Hercegovina kormányzójáról, de még kevesebb utódjáról, a második leghosszabb hivatali idővel bíró, Burián Istvánról. Amint Kállay Béni esetében, itt is magyarázat lehet, de semmiképpen sem mentesség, hogy politikai tevékenységét nem magyar földön fejtette ki, bár szoros kapcsolatban állt a magyar politikával és annak vezéralakjaival, mint pl. Tisza Istvánnal. Érdeklődésének homlokterében pályája kezdetétől a külpolitika állt. Konzuli akadémiát végzett, de mint szerény vagyonú köznemesi család sarja nem számíthatott többre beosztott diplomatai posztoknál. Szerencsés, „rangon felüli” házassága révén azonban bámu-

latos gyorsasággal indult el felfelé a hivatali ranglétrán, Kállay Béni halála után, 1903-ban átvette a közös pénzügyminiszteri tárcát, s azzal együtt Bosznia-Hercegovina kormányzójának szerepkörét. Erre az időre már javában zajlott az 1878-ban elfoglalt tartományok felzárkóztatása Európához, közigazgatásának közoktatásának nyugat-európai mintára történő megszervezése befejeződött, jórészt az erőltetett ütemű iparosítás is, de még folyt az út és vasúthálózat kiépítése. A Buriánnak megadatott szűk 10 év (1903-1912) szolgálat Bosznia-Hercegovina élén így is éppen eléggé eseménydús volt, bel- és külpolitikai szempontból egyaránt. A leglényegesebb a két tartomány hosszú halogatás után, 1908-ban megtörtént anektálása, ami heveny külpolitikai válságot idézett elő, és a Monarchia területén élő szláv népek nemzeti mozgalmainak erősödéséhez vezetett. Buriánnak meggyűlt a baja az akkorra, külföldi segítséggel megszerveződött bosznia-hercegovinai munkásmozgalommal is. Annak elégedetlenségét Belgrád a nagy-szerb propaganda terjesztésére használta fel. Az ő idejében bevezetett adóreform felháborodást váltott ki a muszlim földbirtokosokból, mert ezzel további kiváltságoktól fosztotta meg őket az osztrák-magyar kormányzás. Burián Budapesten és Bécsben egyaránt folyamatosan támadások keresztüzében állt a közös ügyek megtárgyalására hivatott Delegációk előtt a bosznia-hercegovinai igazgatásban és befektetésekben kialakult magyar-osztrák paritás érvényesülése, ill. nem érvényesülése miatt. Jó példa erre, hogy valószínű hajsza indult ellene a bosznia-hercegovinai agrárbank alapítása miatt, amelyre egy magyar banknak adott engedélyt. Több tekintetben szakított elődje, Kállay Béni politikájával. Ezek közül a legfontosabb, hogy a jelentős hitelfelvetelekkel megvalósuló állami beruházásokat a gazdaság és az infrastruktúra fejlesztésébe leállította, a Monarchiával leginkább lojális katolikus horvátság, ill. a muszlim lakosságra nagy befolyással bíró földbirtokos réteg helyett inkább a szerbekre támaszkodott. Őket tartotta a legerősebb és a legjobban megszervezett közösségnek. Úgy vélte, hogy vezetőik és értelmiségük a Monarchián belül képzelel el a jövőjét. Szándékaikat, mint utóbb kiderült, alaposan félreértette, mert Belgráddal szoros együttműködésben a Monarchia szétverésén, ill. a számára legnagyobb veszélynek tartott nagy délszláv állam létrehozásán fáradoztak. Az, hogy ő és Kállay homlokegyenest ellenkező

megközelítésükkel ugyanoda jutottak – ti., hogy szerb dominanciával mégis csak létrejött egy nagy délszláv állam, egyrészt jelzi a délszláv helyzet külpolitikai meghatározottságát, másrészt, hogy Burián – mint sok más magyar politikustársa – kevéssé vett tudomást a való életnek a saját elképzeléseivel ellentétes történéseiről. Csaknem egy évtizedes, első kormányzósága ez okból sem bővelkedett látványos sikerekben, még kevésbé az 1916-tól 1918-ig tartó második időszak, amelyben már minden a háborúnak rendelődött alá. Mindössze néhány évvel élte túl az Osztrák-Magyar Monarchia halálát. Ezt az időszakot lelkiismeret-vizsgálattal, öngizolással töltötte. Ennek gyümölcse *Drei Jahre. Aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege* c. közreadott emlékiratai, amelyeknek megjelenését (Ullstein, Berlin, 1923) már nem érte meg. Az a tény, hogy a nagyhatalmak mindegyike próbálta valamiféleképpen befolyásolni a Balkánon történeteket, a megértés érdekében feltétlenül össze kell rakni a „nagyobb képet”: ki mit akart, és mennyi múltott Bosznia-Hercegovina ügyén, hogy az események egy nagy világgézésbe torkolltak.

I. Bosznia-Hercegovina jelentősége az európai és az osztrák-magyar politikában

Bosznia-Hercegovina a XIX. sz. második felében különleges fontossággal bírt az Osztrák-Magyar Monarchia számára: nehezen védhető hosszú határa miatt a horvát területek felé, ill. a Dél-Dalmáciát a szomszédos szerb lakta területekről folyamatosan fenyegető fegyveres támadások miatt. A XIX. sz. jó részében még török uralom alatt állt, de az Oszmán Birodalom felbomlása már csak idő kérdése volt. Bécs alatt elszenvedett vereségtől (1683) egyfolytában tartó hanyatlása lehetőséget adott arra, hogy az európai politikában ádáz küzdelem kezdődjön területeinek felosztásáért. Ez bizonytalanságot és mérhetetlen szenvedést okozott az érintett területek lakóinak, s az I. világháborúban kiteljesedve az egész kontinensnek. Az európai politika oszcillált: az oszmán birodalom – különösen az európai rész – teljes szétzúzása, nem volt állandó prioritás. A nagyhatalmak – elsősorban Franciaország és Nagy-Britannia – hozzáállását mindenkor befolyásolta egy másik birodalom, a

cári Oroszország terjeszkedésétől való félelem. A Habsburg-császárság eleinte a törökök kiűzésében volt közvetlenül érdekelt. A későbbi – elsősorban a balkáni – fejlemények hatására azonban a bécsi politika is ingadozni kezdett, s a török uralom alól felszabadult Szerbiát, ill. az általa létrehozni kívánt közös délszláv államot, valamint orosz pártfogóját kezdte nagyobb veszélynek érezni a maga számára, mint a végelgyengülésben szenvedő Oszmán Birodalmat. A Monarchia helyzete abból a szempontból speciális volt a többi nagyhataloméhoz képest, hogy saját területén is nagyszámú szláv lakosság élt. Így joggal tartott attól, hogy a független szerb állam saját délszláv kisebbségeire akkora vonzerővel bír majd, hogy az területi integritását fogja veszélyeztetni. A poroszoktól elszenvedett vereség (1866), vagyis az a tény, hogy a német egyesítés nélküle ment végbe, azt jelentette, hogy a Habsburg Birodalom számára a Balkán, alkalmasint Bosznia-Hercegovina volt az egyetlen lehetséges terjeszkedési irány, nemcsak nagyhatalom voltának bizonyítására, hanem a szerb és közvetetten az orosz befolyás elleni védekezés miatt is. Az ottani lakosság bonyolult összetétele folytán azonban arra Szerbia és Horvátország is igényt tartott. A népes, elsősorban muszlim földbirtokos réteg jóvoltából a Portának szintén volt némi befolyása az ott történetekre. Jóllehet Bosznia-Hercegovina megszállására a Monarchia bírta Oroszország és a nagyhatalmak ígéretét, a bonyolult és folyton változó nemzetközi érdekviszonyok idővel olyan hatalmi konstellációt hoztak létre, amely kifejezetten ellene hatott.

Oroszországnak a balkáni térségben természetes szövetségesei voltak a szláv népek, egyrészt a közös vallás, másrészt a pánszlávizmus okán. Bizánc török elfoglalása után a görögkeleti egyház központjának szerepét a moszkvai patriarchátus vette át. A pánszlávizmus is orosz földről indult „hódító útjára”¹. Kulturális köntösbe öltöztetve ugyan, de kezdetől politikai célokat szolgált. Oroszország különösen azután kezdett aktívabb szerepet játszani a délszláv térségben, miután nyilvánvalóvá vált számára, hogy a Boszporuszhoz a Balkánon keresztül tud kijut-

¹ Szellemi szerzői németek voltak – August Ludwig von Schlözer (1735-1809) és Johann Gottfried Herder (1744-1803) –, de életük e szempontból meghatározó szakaszában orosz szolgálatban álltak.

ni.² A török birodalomból *de facto* 1830-ban kivált Szerbia és a vazallus Montenegró voltak a Monarchia szempontjából a legfontosabb ellenérdekelt orosz kliens államok. Szerbiáról hamar bebizonyosodott, hogy a délszláv népek egyesítője kíván lenni, s mint ilyen a Monarchiát legnagyobb riválisának tartja, s befolyásának növekedését minden eszközzel meg fogja akadályozni. A dualista állam azonban, a Szerbiával való elkerülhetetlen szembekerülés árán sem mondhatott le Bosznia-Hercegovina területének saját ellenőrzése alá vonásáról, mert az beékelődött a Magyar Korona társországaként a Monarchia részét képező Hárromegye Királyságba³, s különösen fontos tényező volt a közvetlen Bécs irányítása alá vont Dalmácia biztonsága szempontjából. Különböző okokból ugyan, de ezen a ponton találkozni látszott az Habsburg Birodalom és Oroszország érdeke. Az 1876-ban a Balkánon kirobbant felkeléseket utóbbi arra igyekezett kihasználni, hogy egy újabb háborút indítson az Oszmán Birodalom ellen. A siker érdekében iparkodott gondoskodni róla, hogy a Monarchia ebben semleges maradjon. Gorcsakov⁴, orosz és Andrássy Gyula, osztrák-magyar külügyminiszter előzetes megállapodása alapján született 1877 januárjában a titkos Budapesti Szerződés, amelyben a Felek megállapodtak, hogy egy az Oszmán Birodalom ellen intézett orosz támadás esetén a Monarchia jóindulatú semleges-

² Nagy Katalin cárnőnek kész terve volt a Bizánci Birodalom visszaállítására, Oroszország hűbéreseként, a cárnő unokájával, Konsztantyin nagyherceggel a császári trónon. Ez a birodalom Törökország európai részeit foglalta volna magában, Konstantinápoly fővárossal. Ausztria, mint Oroszország szövetségese Lengyelország első felosztásában Szerbiát, Bosznia-Hercegovinát és Dalmáciát nyerte volna el e terv értelmében. Velencének Ciprus, Kréta és a Peloponnészosz jutott volna. Franciaország, a Porta szövetségese Egyiptomot és Szíriát kapta volna meg az oszmán birodalomból, hogy ne zavarja meg a felosztására irányuló törekvéseket. Kis-Ázsia és a Közép-Kelet, egészen Indiáig Oroszország birtokába került volna.

³ Horvátország, Szlávia és Dalmácia. Jóllehet az 1868-ban létrejött magyar-horvát kiegyezés három egységből állóként kezelte a horvát királyságot, és feltételezte a Bécs irányítása alá tartozó Dalmácia egyesítését a többi horvát területtel, a horvátok nagy sérelmére ez nem történt meg.

⁴ Alekszander Mihailovics Gorcsakov herceg (1798-1883), orosz diplomata majd 1856 és 1882 között külügyminiszter. Egyes források szerint szerepe volt I. Ferdinánd lemondásában I. Ferenc József javára, 1848-ban és a három császár szövetségének (1873) tető alá hozásában, ami a *status quo* fenntartását szolgálta a XIX. sz. végén Európában. .

séget tanúsít, egyezsége jutottak továbbá az Oszmán Birodalom dél-kelet-európai birtokainak majdani felosztásában. A Szerződés egyik legfontosabb pontja az orosz ígérvény volt, hogy a Monarchia egy általa megválasztott időpontban megszállhatja Bosznia-Hercegovinát. Nem vonatkozott ez a Novi Bazar⁵-i szandzsákra. Abban viszont megállapodtak, hogy Szerbiát, Montenegrót és Hercegovinának e kettő között húzódó sávját mindkét Fél semleges zónának tekinti, továbbá, hogy azon fognak munkálkodni, a Balkán félszigeten ne egy nagy (nagy Szerbia vagy nagy Bulgária), hanem több kisebb állam jöjjön létre a török birodalom széthullása után.⁶

Szentpétervár már 1877 áprilisában, a bolgár zavargások ürügyén hadat üzent a Portának. A török hadsereg nem tudott sokáig ellenállni az orosz nyomásnak, s a cári csapatok rövid időn belül Isztambulnál álltak. A rákényszerített San Stefano-i béke, a későbbi fejlemények szempontjából a legjelentősebb pontja egy az Égei-tengertől az Ohridi-tóig terjedő nagy Bulgária létrehozása volt, ami különösen az Osztrák-Magyar Monarchiában és Nagy-Britanniában váltott ki felháborodást. Mivel Bosznia-Hercegovina egyes területeiről is rendelkezett (részben Montenegrónak, részben Szerbiának juttatta volna azokat) osztrák-magyar részről a Budapesti Szerződés megszegését látták benne. A britek a tengerszorosokat, az Indiába vezető kereskedelmi útvonalak szabadságát féltették tőle. Emellett tartottak az orosz befolyás megnövekedésétől is a Közel-Keleten. A Balkánon a feladott területek muszlim lakossága kelt fel. A nagyhatalmi érdekek mellett, tehát, egy nagyobb balkáni válság megelőzése is szerepet játszott abban, hogy Berlinbe kongresszust (1878) hívtak össze, a San Stefanó-i béke revideálására. Ezen megerősítették Szerbia, Montenegró és Bulgária, *de jure* önállóságát, az utóbbi területét azonban jócskán megnyirbálták. „Szentesítették” a Monarchia jogát Bosznia-Hercegovina elfoglalására, azzal, hogy a török fennhatóság továbbra is fennmarad, s a jogmegosztás részleteit az osztrák-magyar és a török fél kétoldalú tárgyalásokon határozza meg.

⁵ Ma: Novi Pazar, Szerbia.

⁶ Ez utóbbit Oroszország egy 1877 márciusában, Nagy-Britanniával kötött egyezségben is vállalta.

II. A Bosznia-Hercegovinában közvetlenül érdekelt országok tervei

A szomszédos Horvátország és Szerbia egyaránt igényt formált Bosznia-Hercegovinára. Az ott élő népességet horvátnak, ill. szerbnek tekintette. A legnagyobb befolyást Szerbia gyakorolta. Egyrészt azért, mert eleve a görögkeleti, szerb lakosok aránya volt a legmagasabb, másrészt, mert folyamatos volt a szerbek bevándorlása. A hódoltság alatt a görögkeletiekhez képest még hátrányosabban megkülönböztetett katolikus lakosság, különösen az oszmán uralom hanyatlásának évszázadaiban állandóan foglalkozott. Az elköltözöttek helyébe görögkeleti vallásúakat (pl. vlachokat) telepítettek⁷, minek következtében számuk tovább emelkedett. A szerbek világi vezetői a megszállás éveiben valamennyien betelepültek, jórészt gazdag kereskedők voltak. A Délvidékről származók kiemelkedő szerepet játszottak a lakosság Szerbia felé „hajlításában”. A szerbség legtehetősebb és legműveltebb rétege volt ez, amely a XIX. sz. nagymérvű gazdasági-kereskedelmi fellendülésének köszönhető felemelkedését. Az ottani liberális szerb politikusok elsősorban a Bosznia-Hercegovinába küldött tanárok és egyéb „kultúrunkások” révén voltak döntő hatással a helyzet alakulására, de a magyarországi liberális ellenzékkel való kapcsolatépítéssel is. A szerb pravoszláv egyház szintén nagy szerepet játszott. A Karlócán⁸ székelő szerb ortodox érsekség erős autonómiával rendelkező szervezet volt, amelyen belül az egyházi vezetők mind egy pán-szerb ortodox egyházi keretben gondolkodtak, s nagy szerepük volt az önrendelkezését elnyerő Szerbia egyházi szervezetének kiépítésében. Különösen nagy hatást tudtak kifejteni a kiterjedt bosznia-hercegovinai szerb felekezeti iskolahálózat révén.

Szerbia *de facto* a XIX. sz. első felében vált ki az oszmán birodalomból. Államjogi státusa szultáni *ferman*-nal⁹ volt szabályozva, de különállását jogilag az orosz-török békeszerződéseknek köszönhető,

⁷ Jöttek szép számmal Dalmáciából is, ahol a városok lakossága kicserélődött, egyre nagyobb lett a szerb elem.

⁸ Ma: Sremski Karlovci, Szerbia.

⁹ Perzsa-török szó: szultáni rendelet, parancs, okirat.

ami magától értetődően orosz védelem alá helyezte. A krími háborút lezáró Párizsi Béke azonban az orosz védnökséget az európai nagyhatalmak kollektív garanciájával váltotta fel.¹⁰ A cárok, akiket a szerb nép saját uralkodójának is tekintett Nagy Pétertől kezdve iparkodtak a moszkvai patriarchátus egyházi tekintélyéből politikai tőkét kovácsolni. A délszláv népekhez fűződő kapcsolatok intenzitását azonban mindenkor az orosz érdekek határozták meg. Ez a térség igazán akkor kezdett Oroszország számára fontos lenni, amikor a krími háborúban elszenvedett veresége miatt belátta, a kijáratot a Földközi tengerre nem a Fekete tengeren, hanem a „Duna mentén” kell keresnie. Célja elérése érdekében szüksége volt a balkáni szláv népek támogatására, e végből mindenáron meg kellett akadályoznia a Habsburg-birodalom további terjeszkedését a Balkán félszigeten, s „felszabadítani” az osztrák iga alatt sínylődő szláv népeket. A XIX. sz. derekán Szerbia számára legalább ekkora jelentőségre tett szert a nyugat-európai kapcsolat, a szláv szolidaritás jegyében tevékenykedő lengyel emigráció, és annak kötődése a befolyásos nyugati (brit és francia) szabadkőműves körökhöz. A szláv népek összefogása révén akarta elérni a lengyel területek felszabadítását az orosz uralom alól. Vezéralakja, Adam Jerzy Czartoryski¹¹ az 1830-as lengyel szabadságharc leverése után volt kénytelen elmenekülni hazájából. Közvetve a szerb kormánynak általa megfogalmazott tanácsok¹² alapján készült a szerb külpolitikának azóta is *de facto* alapjául szolgáló, *Nacsertanije*¹³, c.

¹⁰ E kettős kötődés a szerb külpolitikának az óta is állandó jellemzője. A szerb nép, ill. Szerbia számára az orosz orientáció mindig is magától értetődő volt, az egyházi kapcsolatok mellett mélyen gyökerező kulturális hagyományokon alapult, s éppen ezért fölötte állt és áll ma is a pillanatnyi helyzet által megkövetelt kompromisszumoknak, míg a többi kapcsolat – pl. a nyugati hatalmakkal, Habsburg- birodalommal, vagy ma pl. az Európai Unióval – nem.

¹¹ A.J.Czartoryski herceg (1770-1861), lengyel főnemes és politikus, 1804 és 1806 között orosz külügyminiszter, 1830-ban a lengyel forradalmi kormány elnöke.

¹² *Conseils sur la conduite à suivre par la Serbie*. Archives Czartoryski 5404. Az eredeti francia nyelvű szöveget közreadta: D. Sztranjakovics, Szpomenik Szrpszke Kraljevszke Akademije XCI, Belgrád, 1939., pl. 105-115.

¹³ 'Tervezet'.

program. Ilija Garasanin, akkor szerb belügyminiszter¹⁴ ebben elsőként foglalta írásba „Nagy Szerbia” megvalósításának tervét, amivel némiképp eltért a Czartoryski által megszabott iránytól. Mindjárt bevezetőben megállapította, hogy a török birodalom európai területein, szomszédok lévén, Ausztria és Oroszország fognak osztozni. E végből meg kívánják akadályozni, hogy a felszabaduló keresztény lakosságú területeken egy újabb keresztény hatalom jöjjön létre. Ezzel ugyanis megghiúsulnának a Nagy Péter óta dédelgetett orosz álmok Konstantinápoly és a tengerszorosok feletti ellenőrzés megszerzéséről. Ausztria viszont azzal számolhatna, hogy a fennhatósága alá tartozó délszláv lakosságú területekről le kellene mondania. Ausztria, tehát, minden körülmények között a szerb állam legnagyobb ellensége, közöttük a békeség politikai lehetetlenség.¹⁵ Természetes azonban, állapítja meg Garasanin, hogy a többi európai hatalom, Franciaországgal és Nagy-Britanniával az élen a dolgok ilyenén alakulását ellenzi. Az ő ellenkezésük a legjobb garancia arra, hogy a keletkező vákuumot mégis egy új keresztény hatalom töltsse be, s általa fennmaradjon az európai erőegyensúly. Erre a szerepre a legalkalmasabb Szerbia, mert minden garanciát megadhat Európának, hogy erős és szilárd lesz, s fenn tud maradni a két nagy szomszéd, Ausztria és Oroszország között. Garasanin elképzelései szerint a jövő nagy szerb állama mindjárt ez első lépcsőben magában foglalta volna – a Szerb Fejedelemségen kívül – Bosznia-Hercegovinát, továbbá Montenegrót és az észak-albán területeket. Bosznia-Hercegovinával kapcsolatban nagy súlyt helyezett a pozitív kép kialakítására Szerbiáról és a vallásszabadság melletti kiállásra, mert ez által a más vallású (de Garasanin által szerbnek tekintett) lakosság kivonható Ausztria befolyása alól. Később azonban ráhangolódott a nagyhatalmak által előnyben részesített közös dél-

¹⁴ 1812–1874. Gazdag kereskedő családból származott. Maga is vámtisztként kezdte a pályafutását, később a reguláris szerb hadsereg első parancsnoka lett ezredesi rangban. 1843-tól bel-, majd külügyminiszter. Utóbbi pozíciójából orosz követelésre mozdították el, ő azonban ennek ellenére rendületlenül gáncsolta Alekszandar Obrenovics Ausztria-barát politikáját, mert szerinte Szerbiának Franciaországra és Oroszországra kell támaszkodnia. 1853-ban visszatért a külügyminiszteri posztra, s 1867-ig töltötte be azt.

¹⁵ A Monarchia vezetése előtt nem volt ismeretlen Garasanin programja, egy példányát 1883-ban megszerezte.

szláv állam gondolatára is, és kapcsolatba lépett a horvát jugoszlávizmus vezéralakjával, Josip Juraj Strossmayer, diakóvári¹⁶ püspökkel. Utóbbi számára hamarosan kiderült: a horvát és a szerb aspiráció kibékíthetetlen egymással, hiszen mindketten saját vezényletük alatt képzelik el a majdani Jugoszláviát.

A másik szerb állam, **Montenegró** befolyása Bosznia-Hercegovinában szintén jelentős volt. Egyrészt a szomszédság okán, másrészt mert a parányi fejedelemség valós súlyánál sokkal jelentősebb szerepet vitt az európai politikában. I. Nikola fejedelem¹⁷ ügyesen alakította a dinasztikus kapcsolatokat az olasz és az orosz uralkodó körökkel.¹⁸ Ez különösen orosz vonatkozásban jelentős anyagi előnyökkel is járt számára. Az 1903-as belgrádi katonai puccs¹⁹ után fordulat állt be a nemzetközi Balkán-politikában, és Montenegró, mint a délszláv népek egyesítője vesztett jelentőségéből.

A **horvátok** elsősorban szintén az ott élő, velük azonos felekezethez (katolikus) tartozó, magát horvátnak valló népesség okán formáltak igényt Bosznia-Hercegovinára. A terület beékelődött Horvátországba, hosszú, nehezen védhető határral, ami a Monarchia Bosznia-Hercegovinára vonatkozó aspirációit is befolyásolta. Ez beleágyazódott azonban a délszláv népek (horvátok, szerbek, vendek, szlavónok, dalmátok, bosnyákok stb.) egységét hirdető ideológiákba, amelyek közül az első a Ljudevit Gaj (1809-1872) nevéhez fűződik. Ő indította el az „illirizmus” néven ismert mozgalmat. Részben Pesten végzett jogi tanulmányai során ismerkedett meg Ján Kollárral²⁰. Az ő hatására célul tűzte ki a délszláv népek egyesítését egy közös irodalmi nyelv és a latin írás segítségével. Célja volt

¹⁶ Ma: Džakovo, Horvátország.

¹⁷ 1860-ban lett fejedelemség, de nagy része 1878-ig – legalább is formálisan törökfennhatóság alatt maradt. A Berliini Kongresszus emelte a nemzetközileg elismert önálló európai államok sorába, 1910-ben lett királyság.

¹⁸ Két leánya lett orosz nagyherceg felesége, egy pedig olasz királyné III. Viktor Emánuel oldalán.

¹⁹ Alekszandar Obrenovics, szerb uralkodó és Draga királyné brutális meggyilkolása, a rivális uralkodó ház, a Karagyorgyevicsok visszatérése a szerb trónra.

²⁰ (1793-1852) Szlovák származású, de kizárólag csehül író költő, tudós, evangélikus lelkész, a pánszláv eszmék hirdetője.

a regionális megosztottság felszámolása is (a különböző nyelvvaltozatot beszélő szlavón és dalmát, valamint északi horvát területek között). Az 1848-49-es forradalom, a Josip Jelačić bán által összehívott Horvát-illír Tarományi Gyűlés – többek között – kimondta a horvát területek egyesítését, és a Magyar Koronától való elszakadást. Jelačić azonban csatlakozott abban a várakozásában, hogy a rebellis magyarok ellen nyújtott segítsége révén megnyeri a Habsburg-ház jóindulatát ahhoz, hogy a horvát területek önálló tartományként közvetlenül Bécs alá tartozzanak. A kiábrándulás Bécs ígéretéséből és a Habsburg-birodalom minden népét sújtó abszolutizmus az Illír Mozgalom helyett két egymással kibékíthetetlen politikai irányzatot hozott létre. Ez a szakadás Horvátország további sorsát és bosznia-hercegovinai aspirációit is befolyásolta: az egyik, a nacionalista irányzat Horvátország teljes függetlenségét, a másik az illirizmus továbbfejlesztését, több délszláv népre való kiterjesztését követelte. Az előbbit az Ante Starčević²¹ és az általa 1861-ben alapított Horvát Jogpárt (*Hrvatska stranka prava*) képviselte. A halála után örökébe lépett Josip Frank²² feladta a teljes függetlenségért folytatott küzdelmet, Horvátország és Bosznia-Hercegovina egyesülésének fontosságát hirdette, és a Kiegyezés révén dualista berendezkedésű Habsburg Birodalom trialista átalakításáért kardoskodott. Az illír hagyományt J.J.Strossmayer²³, és Franjo Rački²⁴ vitte tovább. Együtt alapították a Független Nemzeti Pártot (*Neovisna narodna stranka*), mindketten a Habsburg Birodalom föderatív átalakításának és a délszláv népek egyesülésének hívei voltak.²⁵

²¹ Politikus, író (1823-1896). A horvát nacionalizmus emblematisz alakja. Pesten hallgatott teológiát majd bölcsészetet. Élesen szerbellenes, jöllehet anyai ágon szerb származású volt. Elvetette a délszláv egység ideáját, s a teljes függetlenség mellett tűzte ki célul. Annak ellenére, hogy az egyház neveltje volt, éles kirohanásokat intézett a katolikus egyház ellen, mert elfojtja a horvát népi kultúrát és a horvát nép ellenségeivel, Ausztria-Magyarországgal szövetkezik.

²² Eszéki zsidó család sarja (1844-1911), jogász, újságíró, politikus. Híveit egyszerűen csak „frankovci”-ként emlegették.

²³ Eszéken született (1815-1908), horvát-német katonacsaládban. A teológiát Pesten végezte.

²⁴ Horvát teológus és történész (1828-1894).

²⁵ Strossmayer élete végéig kitarott azon meggyőződése mellett, hogy a vezető hely a Balkánon Horvátországot illeti meg. Az 1849-es olmtúzi alkotmány nem csatolta vissza a horvát területeket, így a Habsburg jogar alatti egyesülést szorgalmazóknak 1867,

Törökországnak a XIX. sz. közepétől területe folytonos zsugorodását kellett megélnie. Teljesen ki volt szolgáltatva a birodalom egyes részeire aspiráló nagyhatalmaknak (Franciaországnak, Nagy-Britanniának, Oroszországnak). Ezek közvetve vagy közvetlenül, igyekeztek bomlasztani, ugyanakkor – Oroszország erősödésétől tartva – újra és újra a védelmére keltek. Az ősellenség, Oroszország sorra indította a háborúkat az Oszmán Birodalom ellen a tengerszorosok feletti ellenőrzés, valamint balkáni és kis-ázsiai területeinek megszerzéséért. Franciaország és Nagy-Britannia ezt mindenáron el akarták kerülni. A balkáni népek nacionalizmusának felszításával, haderejük kiépítésének pénzügyi és szakmai támogatásával (jellemzően elsősorban Franciaország) viszont tovább gyengítették a törököket. Ehhez járult még a gazdasági behatolás, hogy az ún. kapitulációk²⁶ révén vám- és egyéb kedvezményeket csikartak ki maguknak, minek következtében a Birodalomba akadálytalanul áramlott be a nyugati tömegáru, saját gazdasága pedig képtelen volt fejlődni. Az oszmán vezetésben, nehéz helyzete ellenére, vagy talán éppen azért, megvolt a szándék az európai típusú liberális reformok bevezetésére. El is indult egy jobbadán felületes folyamat – az ún. „újjászervezés” (*Tanzimat*), az európai államok bonyolult és szüntelenül átalakuló hatalmi viszonyai azonban minduntalan megzavarták, újra és újra háborúba sodorták Törökországot. Bosznia-Hercegovina leválasztása ellen vajmi kevés ellenállást tudott kifejteni, s Horvátországgal és Szerbiával összehasonlítva sokkal kisebb befolyása is volt – már a földrajzi távolság okán is – az ottani belső folyamatok alakulására. Isztambul, mint birodalmi főváros vonzása azonban érzékelhető volt,

a magyar-osztrák kiegyezés nagy csalódást okozott, mert azzal szertefoszlott a remény, hogy ez bekövetkezhet. Az ezután létrejött magyar-horvát kiegyezést pedig hevesen elleneztek, leginkább azért, mert ezzel végképp megszűnt annak a lehetősége, hogy a horvát területek, a Magyar Királyságtól függetlenül, külön tartományt alkotva, közvetlenül Habsburg korona alá tartozzanak.

²⁶ Kereskedelmi megállapodások, amelyeknek megkötésére az oszmán birodalom kényszerült nyugat-európai nagyhatalmakkal (így pl. 1536-ban Franciaországgal, vagy 1838-ban Nagy-Britanniával) amelyek egyoldalúan nagy előnyöket biztosítottak az európai kereskedőknek a török birodalom területén, a helyi kereskedők hátrányára. Mivel a reciprocitás teljességgel ki volt zárva, a kapitulációk a török külkereskedelem, ill. a török gazdaság hanyatlásához vezettek.

szép számban tanultak ott boszniai muszlim fiatalok, és szakaszosan jelentős volt az oda irányuló kivándorlás is.

III. Bosznia-Hercegovina a megszálláskor és kísérlet európai felzárkóztatására

Bosznia-Hercegovina az osztrák-magyar megszállás küszöbén a gyarmati sorban lévő észak-afrikai országokhoz mérhető elmaradottságban és szegénységben élt. Az uralkodó elitet a muszlim földbirtokosok, vallási vezetők és közigazgatási tisztségviselők alkották, akik abban voltak érdekeltek, hogy kiváltságaikat bebetonozzák, ezért ellenálltak minden reformnak, az oszmán birodalmon belül is kirívóan konzervatívnak számítottak. A földművesek legnagyobb része jobbágysorban élt, ennek a tömegnek túlnyomó többsége a keresztények közül került ki, mert az iszlám tanítása szerint muszlim nem lehet jobbágy, de a keresztények számára nem is engedélyezték jobbágyok tartását. Az iparos és kereskedőréteg nem volt számottevő. Az oszmán birodalom gazdasági-politikai hanyatlását Bosznia-Hercegovina is megsínylette. A központilag elrendelt *Tanzimat* reformok nem sokat javítottak a szegények helyzetén, mert az ellenérdekelte nagybirtokos muszlim elit szűrőjén csak az adminisztratív és katonai jellegű intézkedések jutottak át.

A középkori bosnyák államot a törökök 1463-ban hódították meg, Hercegovinát pedig 1481-ben. Vélelmezhetően kezdettől fogva soknemzetiségű ország volt, amelyben a vallás meghatározó volt az etnikai hovatartozás szempontjából is. A török hódoltság kezdetén a három uralkodó felekezet, a görögkeleti, a katolikus és a bogumil²⁷ eretnekség követői, az ún. boszniai egyház volt. A görögkeletiek szerbek, a katoliku-

²⁷ A *bogumil* szó jelentése 'Istennek kedves', eretnek szekta, amely Kis-Ázsiából kiindulva terjedt el a Balkánon, de – katar-eretnekség néven – Nyugat-Európában is. A világ jelenségeit a jó (Isten) és a rossz (ördög) harcából vezették le. A munkát és a szolgálatot az ördög művének tartották, elutasították a korabeli társadalmi rendet és annak intézményeit. Központjuk a XIII. sz.-ban Bosznia lett, ahol az uralkodó, Kulin bán államvallással tette a bogumilizmust. Magyarország déli részére is áterjedt, több magyar uralkodó vezetett hadjáratot ellenük.

sok horvátok voltak és maradtak a hódoltság évszázadai alatt is, a boszniai egyház viszont teljesen eltűnt, vélhetően közülük lettek sokan muszlimok. A Monarchia által 1879-ben lebonyolított népszámlálás szerint Bosznia-Hercegovina lakosságának (összesen 1.158.164 fő) 42,87%-a volt görögkeleti, vagyis szerb, 38,73%-a volt muszlim, s 18,08%-át alkották a katolikusok, akik túlnyomórészt horvátok voltak. Mindhárom felekezethez, fő népcsoporthoz tartozók egy nyelvet beszéltek, a horvát, ill. a szerb nyelv valamely változatát. A zsidók száma 3.426 fő, egyéb 249 volt²⁸. A kisebb etnikumok, mint az örmények, vlachok, cigányok, akik szép számban költöztek be az oszmán török uralom alatt, később többnyire beolvadtak valamelyik nagyobb etnikumba. A zsidók száma a megszállás alatt jelentősen növekedett, tisztviselők, kereskedők, ügyvédek jöttek ide a Monarchia többi részéből, különösen horvát területről. Az onnan származóknak a helyi nyelv ismerete nem okozott nehézséget. A társadalom alapvetően agrárjellegű volt, mindegyik népességben a parasztság volt a legszélesebb társadalmi réteg. A városiakok számaránya nagy eltérést mutatott az egyes etnikumok között. A **szerbek** túlnyomórészt jobbágyok voltak muszlim földbirtokosok földjén. A **horvát** népesség is túlnyomórészt jobbágyokból állt, akik valószínűleg szabad paraszti státusból süllyedtek muszlim földbirtokosok jobbágyaivá. A **muszlim** közösség a XIX. sz. második felében három részre tagolódott: a javarészt földbirtokosokból álló elitre, a parasztságra és a városi alsó középosztályra. A muszlimok körében is a parasztság volt a legnépesebb. Jóllehet életszínvonaluk nem volt lényegesen magasabb, mint keresztény társaiké, nagyobb szabadságot élveztek, és többségük mentes volt a jobbágyszolgáltatások alól. Tisztában voltak a földbirtokosok és köztük tátongó szakadékkal, de belátták, hogy az iszlám jognak ők is haszonélvezői keresztény sorstársaikkal szemben, ezért azonosulni tudtak az elit politikai céljaival. Az iszlám, ill. a *sariá* védelme mindenkor közös platform volt valamennyi boszniai muszlim számára.

²⁸ A Monarchia által végrehajtott utolsó, 1910-es népszámlálási adatok szerint Bosznia-Hercegovina összlakossága 1.898.044 fő volt, ebből 43% görögkeleti vallású, vagyis szerb, 32% muszlim, 23% katolikus, vagyis horvát, a zsidók száma 11.868 fő volt.

IV. Az osztrák-magyar megszállás és a Kállay-éra

A Monarchia bosznia-hercegovinai missziójának megalapozására Andrássy Gyula memorandumot intézett a nagyhatalmakhoz (1878 április). Főérve a megszállás mellett az volt, hogy egy önálló Bosznia-Hercegovina nem tudna megállni szomszédaival szemben, csak egy erős államon belül képzelhető el a fennmaradása, a stabilitás, a fejlődés és a jogállamiság biztosítása. (Ennek igazsága azóta többszörösen bebizonyosodott.) Az, hogy a nagyhatalmak a Berlini Kongresszuson felhatalmazták Ausztria-Magyarországot e terület elfoglalására nem Andrássy memorandumának, hanem inkább annak volt köszönhető, hogy a végletesen megrendült oszmán birodalom területének felosztására, a pillanatnyi nemzetközi erőviszonyok közepette nem merült fel jobb megoldás.²⁹ A tényleges hadjárat 1878. július 29-től október 20-ig tartott. A muszlim lakosság a vártnál erősebb ellenállást fejtett ki, ami érthető volt, hiszen számíthattak kiváltságaik elvesztésére a „hitetlen” kormányzat alatt. Jóllehet viszonylag rövid időn belül sikerült konszolidálni a helyzetet, az osztrák-magyar megszállás alatt időről-időre később is előfordultak fegyveres összecsapások, főként a szerb területekkel szomszédos Hercegovinában. A megszálló hatalom a rendteremtésben és a modern, európai típusú közigazgatás bevezetésében fokozatosságra törekedett. Így viszonylag lassan jutott el a gyéren lakott területekre. Kitűzött cél volt, hogy a rend és törvényesség eljusson mindenhová. Ezért viszonylag nagy közigazgatási apparátust

²⁹ Az általános tanácstalanságra jellemző, hogy milyen sokan és sokfelé keresték a megoldást: a lengyel ügynökök Belgrádban és Konstantinápolyban, Kossuth a Dunai-konföderációban, amelybe Románia is beletartozott volna, Garibaldi a magyaroknak és a délszlávoknak a Habsburgok ellen fordításában. Ausztriát a francia forradalom óvatosabbá tette, vonakodott a szultán hatalmát megtörni, emiatt az osztrák-orosz rivalizálásban a kezdeményezés az orosz térfelé csúszott. Ám Oroszország is óvatosabb lett, miután visszakapta jogait a Fekete-tengeren, nem bízott a szláv – elsősorban a szerb – nacionalisták lojalitásában, inkább csatlakozott a három császár egyezményéhez. Összintéségére azonban árnyékot vet, hogy ügynökei továbbra is folytatták a Habsburg ellenes propagandát a délszlávok körében. Szerbia is óvatosabb lett Oroszországgal, amiért a San Stefanó-i Békében a bolgároknak kedvezett. Az Osztrák Császárság pedig egyszerre támogatta a török reformokat, de paternalista politikával – a törökök ellenében – próbált hatni Szerbiára is, hogy eltántorítsa a nagy szerb állam megalapításától.

hoztak létre³⁰, amelyben dolgoztak idegenek, de az oszmán hatalom által kinevezett tisztviselők is. Sokan arra számítottak, hogy a megszállás csak rövid ideig fog tartani, s a Monarchia egy alkalmas pillanatban anektálni fogja a két tartományt. Ezáltal a perspektíva által vált Bosznia-Hercegovina kormányzása egyfajta kirakat-üggé Ausztria-Magyarország számára, lehetőség arra, hogy bebizonyítsa, alkalmas arra, hogy a területet végleg ellenőrzése alá vonja.

A Monarchia mandátumát Bosznia-Hercegovinában az osztrák-török Novi Bazar-i (avagy Áprilisi) Konvenció rögzítette, 1879-ben. A berlini döntés alapján a szultán megtartotta főhatalmát a terület fölött. Ausztria-Magyarországnak katonai téren sikerült kiharcolnia bizonyos jogokat a Szandzsákban, amelyek révén el tudta vágni egymástól a két szerb államot, Montenegrót és Szerbiát. Ennek fejében azonban belement néhány előnytelen alkuba, ami később megbosszulta magát. Így pl. elfogadta, hogy a török tisztviselők megtartsák hivatalukat, hogy a muszlimok zavartalan kapcsolatban álljanak vallási vezetőikkel az oszmán birodalomban, hogy a török valuta forgalomban maradjon Bosznia-Hercegovinában, Ausztria-Magyarország megígérte továbbá, hogy tiszteletben tartja a helyi szokásokat és hagyományokat. Erre a Konvencióra az osztrák-magyar adminisztráció által bevezetett reformok ellenzői sűrűn hivatkoztak petícióikban, amelyeket a Habsburg uralkodóhoz, illetve a szultánhoz intéztek. (Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a megszálló hatóságok több pontját valóban megsértették.) Bosznia-Hercegovina megoldatlan államjogi helyzete problémákat okozott. Ennek ellenére az osztrák-magyar adminisztrációnak néhány év alatt sikerült teljesen ellenőrzése alá vonnia.

A megszállás komoly ellenállást váltott a Habsburg-birodalom mindkét felében. A két parlamentnek (egy a Magyar Koronához tartozó földeknek és egy az osztrák örökös tartományoknak) 60-60 képviselője volt az ún. Delegációkban, amelyeknek egyedül volt joguk foglalkozni a dualista állam mindkét felét érintő kérdésekkel. Mindkét Delegáció ratifikálta a Berlini Szerződést, de kezdettől fogva vonakodtak anyagi forrásokat biztosítani a megszállás fenntartására. A mindenkori kormányzó

³⁰ Míg a török közigazgatás mintegy 120 fővel dolgozott, a Monarchia 40 éves uralmának vége felé már többezres hivatalnoki állománnyal rendelkezett.

kénytelen volt kerülő utakon pénzt szerezni, ami egyben azt is jelentette, hogy némileg kikerült a Delegációk befolyása alól. Röviddel Bosznia-Hercegovina katonai elfoglalása után két császári ediktum a közös pénzügyminiszterre hárította a felelősséget a két tartomány kormányzásáért, miután nem sikerült megegyezni, hogy a Birodalom melyik feléhez tartozzanak a megszállt területek.

A kormányzói tisztelet a megszállás 40 éve alatt összesen nyolcan töltötték be³¹, de egyikük sem volt a magyar Kállay Bénihez fogható, akinek 1882-től 1903-ig, haláláig tartó hivatali ideje a megszállás idejének felét felelte. Kortársai egybehangozóan elismerték felkészültségét, kiemelkedő nyelv és helyismeretét, munkabírását, kapcsolatépítő képességét és befolyását. Kállay hitt a Monarchia civilizatórikus küldetésében és abban, hogy a jó kormányzás, a gazdasági és a kulturális fejlődés előbb-utóbb elfogadhatja a lakossággal a megszálló fejlettebb hatalom által képviselt értékeket. Reformtörekvéseiben eleinte főként a muszlim vallású földbirtokosokra, mint a társadalomra legnagyobb befolyással bíró rétegre támaszkodott. Ez megkötötte a kezét a földreform végrehajtásában, ami később megboszoszta magát. Nagy súlyt helyezett a gazdaság korszerűsítésére, erre a célra azonban – a „boszniai kalandot” ellenzők miatt – nagyon kevés költségvetési forrás állt rendelkezésére, így időnként kénytelen volt „innovatív”, a környezet heves ellenállásába ütköző megoldásokat alkalmazni. A külső behatásokat úgy igyekezett semlegesíteni, hogy a szerb és horvát nemzetársaktól amennyire csak lehet elzárva tartotta a boszniai-hercegovinai lakosságot. Rezsimjére ezért gyakran aggatják az „elnyomó” jelzőt. Ez nem teljesen alaptalan, de némi körültekintő elemzés megmutatja, hogy az adott helyzetben, a nagy-horvát és a nagy-szerb tervek³² megvalósulásának kivédésére nem volt más megoldás. Kállay a középkori független bosnyák államhoz visszanyúlva, igyekezett kialakítani és megerősíteni a horváttól és a szerbtől független bosnyák identitást. A nyelvükben egységes, de etnikailag elkülönülő népcsoportok felekezeti hovatartozását pusztán vallási

³¹ Közülük a jelentősebbek: Leopold Friedrich von Hoffman (1878-80), Szlávay József (1880-82), Kállay Benjámin (1882-1903), Burián István (1903-12, 1916-18), Leon Ritter von Biliński (1912-15).

³² Ezeknek létezéséről közvetlen tapasztalatot szerzett a Monarchia főkonzuljaként, Belgrádban töltött éveiben (1868-75).

ügyként próbálta kezelni, s igyekezett mindhárom esetében (görögkeleti, katolikus és muszlim) Bosznia-Hercegovinán belüli, külső vallási központoktól független egyházi hierarchiát kialakítani. Gazdasági-társadalmi reformtervének végrehajtásában, a fokozatosság, mint fő irányelv megvalósításának nem kedvezett, hogy Bosznia-Hercegovina elmaradottsága, a korabeli európai viszonyokhoz képest, az afrikai gyarmatokéhoz volt mérhető, az előrehaladás túl lassú volt, és időt adott az ellenérdekelteknek a szerveződésre és ellenakciók beindítására. Hátráltató körülmény volt az iszlám szívós ellenállása is mindennel szemben, ami nem „igazhitűektől” jön. Dacára annak, hogy ért el nyilvánvaló sikereket, igyekezetét mégsem koronázta siker. Ennek azonban főként tőle független okai voltak. Kormányzósága alatt épült az utak és a vasútvonalak többsége, s szinte minden ipari létesítmény. Ezeket egytől-egyig vagy személyesen ő alapította, vagy az ő kezdeményezésére mások. Az utóbbiaknak kedvező feltételeket igyekezett biztosítani, hogy vonzóvá tegye számukra a befektetést az európai mércével mérve rendkívül elmaradott területeken. Az ő idejében kezdődött meg a két tartomány természeti kincseinek tervszerű feltárása és kiaknázása. Az adminisztráció virtuóza volt. Az ő hivatali ideje alatt nyerte el végleges formáját Bosznia-Hercegovina legtöbb intézménye (gazdasági, kulturális, oktatási, szociális stb.) Meggyőződése volt, hogy a Monarchia harcának sikere a pán-szerb propaganda ellen Bosznia-Hercegovinában dől el, ezért az osztrák-magyar igazgatásnak sikeresnek kell lennie. Kállay stratégiájának alaptétele volt, hogy a jó kormányzás, a gazdaság és a kultúra fejlődése, az életszínvonal emelkedése beláttatja majd az emberekkel a fejlettebb hatalom általi megszállás előnyeit, s akkor majd az ő minisztériumának gyámkodása is enyhülni fog. Nem így történt. Az 1890-es évek „mindenhatósága” után 10 évvel már komoly ellenzéke volt a Kállay-rezsimnek. A háttérben Oroszország befolyásolási törekvései, a sértődött Törökország aknamunkája, a megszállás lebegő jogi státusa, Montenegró és Szerbia fékevesztett nacionalizmusa, a bosznia-hercegovinai muszlimok ellenszenve, és az iskolákban folyó „európaizálás”³³ kudarca állt. Ehhez hozzájárult még, hogy a Kállay-éra vége felé a megszállók elleni harc a kvázi politikai

³³ Robin Okey az „ausztrianizálás” kifejezést használja „Taming Balkan Nationalism” c. könyvében. Oxford University Press, Oxford, 2007, p. 148.

színtérről, a kulturális autonómia mozgalmáról a valódi politika területére terelődött át. A mindhárom etnikumból kikerülő, nacionalista célokat követő vezetők, szervezetek sikerrel terjesztették ki befolyásukat az elégedetlen parasztságra, a kialakulóban lévő munkásmozgalomra és az életkoránál fogva a lázadásra fogékony diákságra. A megszálló hatalom kezét pedig megkötötte az állandó keménykedés lehetetlensége, a külső megítélés egyre nagyobb fontossága miatt. A rezsim minden szempontból zsákutcába került. A muszlim ellenállás csökkenése talán nem volt reménytelen, de azt már Kállay is belátta, hogy a szerbekkel egyezségekre kell jutni. A szerb és nyomában a muszlim radikalizmus növekedésével egyre inkább rá volt utalva a horvátokra. Úgy látta, hogy Bosznia-Hercegovinát illetően kibékíthetetlen érdekellentét feszül közöttük és a szerbek között, ezért csak a Monarchia keretein belül érhetik el a céljaikat (értsd: Bosznia-Hercegovina betagozódását Horvátországba). Kállay talán minden korabeli politikusnál jobban látta a Bosznia-Hercegovinában és a tágabb balkáni térségben zajló folyamatok, események összefüggéseit, s hosszú távon – beleértve napjainkat is – ez a meglátása helyesnek bizonyult. Rövidtávon azonban a horvát politika jobban figyelt a szomszédos Szerbia szirénhangjaira, és ez – több más tényezővel együtt – kudarcra ítélte a Monarchia bosznia-hercegovinai vállalkozását. Az utolsó éveiben felszaporodott nehézségek dacára Kállay mindvégig a Habsburg Birodalom erejének és nagyságának szimbóluma volt Bosznia-Hercegovinában. Halála fordulóponthoz jelentett a megszállás történetében. Ekkortól kezdve a hatóságok fokozatosan kieresztették a gyepelől a kezükből. Utódjának, Burián Istvánnak a kormányzósága alatt a megszállási időszak talán legnagyobb vívmánya, a Kállay által felépített modern, nyugat-európai típusú adminisztráció egyre kaotikusabb és megbízhatatlanabb lett, a gazdaságfejlesztés megállt. A sarajevói merénylet után a megszálló hatalom civilizatórikus küldetését is feladta.

V. Nemzetközi helyzet a kormányzóváltáskor

Burián első éveit Bosznia-Hercegovina élén nemcsak a fent említett belső folyamatok nehezítették, hanem a „hátszágban” fokozódó feszültség is. A magyarországi a szabadelvűeket és horvátországi szö-

vetségeseiket, a Horvát Nemzeti Pártot Budapesten egy a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt által vezetett koalíció, Zágrábban pedig egy horvát-szerb koalíció váltotta fel. Az 1905-ös választásokon megszakadt a szabadelvűek 1875 óta tartó hegemoniája, s Magyarországon először polgári radikális kormány alakult. Ismét felszínre került a Kiegyezést támogatók és ellenzők közötti ellentét. Részben ennek köszönhetően, de a szabadelvűek elitista politikája miatt is kikopott a dualista berendezkedés jelentősége és előnyei az újabb generációk gondolkodásából. Ismét erőre kapott a délibábos politizálás: álmodozás egy 30 milliós magyar birodalomról. A magyar érdekszféra balkáni kiterjesztésére tett kísérleteket Bécsben nem nézték jó szemmel, de az érintettek – így Bosznia-Hercegovina lakossága – sem. Valójában kevés pozitív hozadékuk volt, ha volt egyáltalán, de mindenesetre növelték a távolságot a magyar és az osztrák stratégia között a délszláv „lőporos hordó” ártalmatlanítására. Bécs értékelése szerint a szerbek jelentették a nagyobb veszélyforrást, Magyarországon viszont a horvátok önérvényesítő törekvéseitől tartottak leginkább. A báni székől röviddel Kállay halála előtt távozott Khuen-Héderváry Károly, aki két évtizeden át sikeresen tartotta sakkban az egymásnak feszülő horvát (értsd: Monarchia-párti) és szerb (értsd.: Szerbiával összefogni kívánó) pártokat. Ettől kezdve valóban nehezebb volt kormányozni Horvátországot. A horvát-szerb koalíció 1906-tól egészen 1918-ig volt kormányon³⁴ Szerbiában trónra lépett I. Péter király³⁵, a rivális Obrenovics dinasztia utolsó uralkodójának és hitvesének, Draga királynének a brutális meggyilkolása (1903) után. Radikális fordulatot hajtott végre a szerb külpolitikában: elődei Bécsre támaszkodó politikája helyett Oroszország és Franciaország felé

³⁴ Tagjai, a Hrvatska pučka stranka (Horvát Polgári Párt), Hrvatska stranka prava (Horvát Jogpárt), Srpszka szamosztalna sztranka (Független Szerb Párt) voltak. Vezéralakja Szvetozar Pribicevics, az unitáris délszláv állam híve volt

³⁵ Petar Karagyorgyevics (1844-1921) Szerbia, később a Szerbek, Horvátok és Szlovénok királya. Az I. világháború előestéjén, megrendült egészségére hivatkozva abdikált, de a királyi címet megtartotta. Fia, Alekszandar régensként uralkodott, 1918-ban visszatért a trónra, s mint törvényes uralkodó, I. Péter király jogára alatt állt össze az első délszláv gyűjtő állam, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság. A horvát-szerb ellentétek azonban hamar felszínre jöttek, ekkor végleg távozott a trónról.

fordult. Francia katonai akadémiát végzett, a franciák oldalán harcolt az 1870-71-es a porosz háborúban, vitézségeért becsületrenddel tüntették ki. Szülőhazájában azonban hiába próbált érdemeket szerezni (1875-76-ban harcolt a törökök ellen Boszniában, dinasztikus házasságot kötött I. Nikola, montenegrói király lányával). Minden igyekezete ellenére, trónra kerülése csak az Alekszandar Obrenovics ellen különleges kegyetlenséggel végrehajtott merénylet árán vált lehetségessé. A szerb parlament, a Nikola Pasic³⁶ vezette Radikális Néppárt nyomására határozott úgy, hogy őt hívja meg a trónra. Liberális reformokat vezetett be, visszatért a belga mintájára megírt liberális szerb alkotmányhoz, amelyet A.Obrenovics hatályon kívül helyezett. Szerbia ismét alkotmányos monarchia lett. Francia pénzen és segítséggel korszerűsítette a hadseregét, és fejlesztette iparát. Uralkodása alatt érvényesült a sajtó szabadsága és az emberi jogok tisztelete, ugyanakkor meghatározó volt a hadsereg, elsősorban a királygyilkos „Fekete Kéz”(Crna ruka)³⁷ köré tömörült katonatisztek és a vezető pártokat irányító klikkek befolyása, gyors ütemben nőtt a különbség az egyes társadalmi rétegek között³⁸ I. Péter uralkodása alatt azonban a legnagyobb változások, ahogy fenn már említettük, a külpolitikában történtek. Közülük a legfontosabb a szerb külpolitikai orientáció gyökeres megváltoztatása volt: Ausztria helyett Szerbia és Oroszországhoz, illetve Franciaországhoz kötötte a szekerét. I. Péter uralkodása ezen szakaszának másik legfontosabb vonása volt, hogy Szerbia a barátságos arcát mutatta a szomszédos délszláv népek, elsősorban a horvátok felé. Igyekezett vonzóvá, egyfajta szellemi központtá válni a számukra. Eközben azonban egyre jobban feszítette a húrt északi szomszédjával, az Osztrák-Magyar Monarchiával: 1906-10-ben robbant ki köztük a vámháború, ezt követte 1908-ban az annexió válság, Bosznia-Hercegovinának a Monarchia által történt a bekebele-

³⁶ Szerb politikus és államférfi (1845-1926). Szerbia ötszörös és a Szerb-Horvát-Szlóven Királyság háromszoros miniszterelnöke., a Radikális Néppárt (*Narodna radikalna stranka*) alapítója.

³⁷ Más néven: Egyesülés vagy Halál (*Ujedinjenje ili smrt*). Az „egyesülés” Bosznia-Hercegovinával értendő.

³⁸ Ez szokatlan volt a szerb társadalom számára, amelyben az 500 éves török uralom alatt felszívódott a születési arisztokrácia, és mindenki egyöntetűen a keresztény „rája” tagja volt.

zése miatt. Szerbia ebbe csak orosz rábeszélésre, ill. annak hatására nyugodott bele, hogy az antant-hatalmak is elfogadták. Már nem kötötte az Obrenovicsok egyezsége (1881) a Monarchiával, miszerint felhagy a Monarchia ellenes agitációval Bosznia-Hercegovinában (cserébe szabad kezet kapott Béctől a déli irányba való terjeszkedésre a Balkán félszigeten). A soknemzetiségű Habsburg Birodalom problémáit a szerb sajtó pellengérré állította, szította, és egyre gátlástalanabban kihasználta.

A tágabb nemzetközi környezet, ill. léggör is alaposan megváltozott. A Monarchia belső állapota már a XIX. sz. utolsó éveiben táptalajt adott a széteséséről szóló spekulációknak, s hogy ennek milyen következményei lehetnek az európai politikai konstellációban. Az egységét fenyegető legfontosabb tényezők, az irredentizmus, a pánszlávizmus és a pán germanizmus voltak. Az utóbbi vonatkozásában a nézeteltérés leginkább a cseh nyelvi kérdés³⁹ körül éleződött ki. A békétlenséget kívülről szították, és Ausztria egyes területeinek Németországhoz való csatolását kívánták vele elérni. Jóllehet a nagyhatalmak többnyire azon a véleményen voltak, hogy a Habsburg Birodalom felbomlása végzetes csapást mérne az Európában kialakult hatalmi egyensúlyra, mégis többen támogatták a Monarchia szétzúzásán munkálkodó erőket⁴⁰. Bismarck, ill. Németország nem helyezte területének megcsonkítását, de gazdaságilag folyamatosan hátrányba hozta, minek következtében a Monarchia egyre inkább meggyengült⁴¹, mígnem „másodrendű” nagyhatalom lett. A „Vaskancellár” nevéhez fűződik a politikának azon meghatározása, miszerint az általában cseppfolyós, s csak bizonyos körülmények hatására ölt szilárd alakot, majd ha megváltozik a politikai klíma, újra visszakerül cseppfolyós állapotába. A politikus feladata, egyrészt az, hogy a jelen folyamatokkal, kapcsolódásokkal foglalkozzon, másrészt viszont az is, hogy meglássa, és megpróbálja országa javára befolyásolni a jövőben kialakuló hatalmi

³⁹ A Badeni gróf, cseh miniszterelnök nevével fémjelzett nyelvtörvény, amely kimondta a német és a cseh nyelv egyenjogúságát Cseh- és Morvaországban.

⁴⁰ Franciaország és Oroszország már 1899-ben területének felosztásáról tárgyalt. A Monarchiaellenes cseh demokraták több támogatást kaptak Párizsban, mint Szentpétervárott. Franciaország pénzzel és természetben is segítette legelszántabb ellenfele, Szerbia hadseregének korszerűsítését.

⁴¹ Utoljára 1906-ban volt pozitív a költségvetési mérlege.

konstellációkat. Az egyszerre teoretikus és gyakorlatias Kállay örökébe lépő Burián István főként az utóbbihoz érzett elhivatottságot. Diószegi István⁴² szemére veti, hogy doktriner volt, s az eleven valóságot elméleti sémákba gyömöszölte, a tényleges hatóerőkkel nem törődve a dolgokat saját maga által felállított szabályok szerint intézte, egészen addig, amíg azok képtelensége ki nem derült. A kudarc azonban sohasem a módszer felülvizsgálatára indította, hanem újabb elméleti sémák kidolgozására. Azt sem lehetne ráfogni, hogy következetes lett volna. A délszláv-kérdést pályája kezdetétől alapproblémának tartotta, de nem jutott el a háborús rendezés gondolatáig, amikor azonban kitört a háború nem a kompromisszumos békét kereste, hanem a teljes győzelem kivívása mellett volt. Bosznia-hercegovinai kormányzósága sem sikertörténet, s közvetve hozzájárult az első világháború kirobbanásához.

VI. A Burián-éra

Burián István⁴³ felvidéki középbirtokos családból származott. 1851-ben született a Pozsony melletti Stomfán. Nem a hasonló társadalmi állású ifjak megszokott pályáját, a vármegyei vagy az állami hivatali szolgálatot választotta, hanem a diplomáciához vonzódott. A Császári és Királyi Konzuli Akadémiát végezte el. Nagy ívű karrierrel ez egy nem főnemesi rangú és szerény vagyoni háttérrel rendelkező fiatalember számára nem kecsesített. Burián pályája is beosztott diplomatai posztokkal kezdődött. 1882-től azonban már a Monarchia főkonzulja volt Moszkvában, 1887 és 1895 között Szófiában volt követ, 1896-ban Stuttgartban, 1897-ben pedig Athénban. Karrierjén nagyot lendített „rangon felüli” házassága báró Fejérváry Géza tábornok, az uralkodó bizalmasa és későbbi magyar miniszterelnök lányával, Olgával (1891). Nemkülönben hasznára volt gróf Andrássy Gyula, a Monarchia külügyminisztere majd, annak távozása után, Kállay Béni, közös pénzügyminiszter pártfogása. Kállayt halála után ő követte a miniszteri poszton. Ez rangban nagyobb

⁴² A Ballplatzai palota utolsó gazdája. Kortárs, 1966. 2. p. 278.

⁴³ 1901-től báró, 1918-tól gróf.

előrelépést jelentett, mint hatáskörben, hiszen az a két másik közös minisztérium, a külügy és a hadügy pénzügyi kiszolgálására korlátozódott. Közös pénzügyminiszteri minőségében Kállay örökébe lépett, mint a két megszállt tartomány, Bosznia-Hercegovina kormányzója is. Ezt a posztot 1912-ig töltötte be, amikor is azért kellett távoznia, mert Aehrenthal halála után Leopold Berchtold⁴⁴, formálisan szintén magyar alattvaló, lett a külügyminiszter, s egyszerre két magyar nem lehetett közös miniszteri poszton. Burián ekkor a király személye körüli miniszter lett, majd Berchtold felmentése után közös külügyminiszter (1915-1916). Az új uralkodó, IV. Károly trónra lépése után bizalmasát, Ottokar Czernint⁴⁵ emelte a külügyminiszteri posztra. Burián „vigaszdíjul” ismét a közös pénzügyi tárcát kapta (1916-18), a bosznia-hercegovinai kormányzósággal egyetemben. Czernin 1918 áprilisi lemondása újra a külügyminiszteri posztra emelte Buriánt, ekkor azonban már nem sok teendője akadt, mert október végén Magyarország felmondta a reáluniót Ausztriával, s október 31-én, Budapesten meggyilkolták Tisza István, miniszterelnököt, akinek Burián bizalmasa volt. Ekkor Burián belátta, végérvényesen megszűnt az európai államok addigi rendszere, s hátralévő néhány évét az okok és a felelősök kutatásával töltötte.

Balkán-politikája nem rendelkezett olyan erős magyar gyökerekkel, mint Kállayé. A diplomáciában, a gyakorlati külpolitikában szerzett tapasztalatainak köszönhetően azonban képes volt az összmonarchia érdekein keresztül látni a magyar érdekeket. Budapesten és Bécsben már nem ez volt a helyzet. Az egymásra utaltsági érzés, amelynek köszönhetően 1867-ben sor került a Kiegyezésre már nem élt a birodalom egyik felében sem. Deák Ferenc még a magyar érdekek fölé helyezte a Birodalom érdekeit, Tisza István már az ellenkezőjét, a magyar érdekek primátusát hangoztatta. Mindkét fővárosban úgy érezték szívességet tesznek azzal, ha betartják a Kiegyezéskor kialakult szabályokat, s mindkét részről kacérkodtak a kiválás gondolatával. Ehhez járultak még a soknemze-

⁴⁴ Gróf Leopold von Berchtold (1863-1942): 1912 és 1915 között az Osztrák-Magyar Monarchia közös külügyminisztere.

⁴⁵ Gróf Ottokar von Czernin (1872-1932): 1916 és 1918 között az Osztrák-Magyar Monarchia közös külügyminisztere.

tiségű birodalom nagy létszámú szláv népességének nemzeti önállósulási, ill. egy nagy szláv államba való betagozódási törekvései, amelyeknek útjában állt a Monarchia. Ezért annak létjogosultságát is kétségbe vonták, és szétrobbantásáról szöttek terveket. Burián, Kállayhoz hasonlóan alapvetően konzervatív politikus volt, de hiányzott belőle az idealista, sőt mondhatni romantikus vonás, ami a fiatal Kállayban (pl. a szerbek törökelleni felkeléseit taglaló írásaiban) megvolt. Buriánra egyfajta pozitivistá személet volt jellemző. Azt vallotta, hogy az emberi társadalom fejlődése az élő szervezetek fejlődésének szabályait követi, s a bajok ennek fel nem ismeréséből adódnak. Szélesebb kitekintéssel rendelkezvén a nagypolitikára bírálta a nacionalista magyar ellenzéket is, amiért nem látta be a kompromisszum szükségességét a Koronával. Kállayval ellentétben inkább hitt a megegyezésben, mint a nyomásgyakorlásban. Ezért Bosznia-Hercegovina kormányzójaként jelentősen eltért elődjének gyakorlatától, amelyet ugyan óvatosan bírált, de alapjában véve elhibázottnak tartott. Kevésbé támaszkodott az informátorokra, akiknek Kállay széles hálózatát építette ki a helyi társadalom legkülönbözőbb rétegeiből. Felhagyott az egységes bosnyák nemzet kialakításának ideájával, aminek fiasokjáról már Kállay is meggyőződhetett. A Burián-érában hivatalosan engedélyezték a szervezetek és intézmények nevében az etnikai megjelölés (horvát, szerb, muszlim, zsidó) használatát, amit a nemzeti egységre törekvő Kállay tiltott. A muszlimok és a szerbek megkapták a régóta követelt jogot a kulturális autonómiára. Ennek alapjairól már 1907-ben megkezdődtek a tárgyalások, de a legfontosabb követeléseket csak az annexió után hagyta jóvá a tartományi kormányzat. Az egyébként igen bonyolult statútum 1909. május 1-én lépett hatályba. Burián felgyorsította a már Kállay idejében megkezdett folyamatot: önkormányzati jogok biztosítását a nagyobb városoknak. Az 1907-ben meghozott sajtótörvény révén eltörölte az előzetes cenzúrát. Tette ezt attól a meggyőződéstől vezérelve, hogy a Kállay-rezsimre jellemző politikai gyámkodásra már nincs szükség. A tartományi kormányzat engedékenyebb hozzáállása a politikai szervezkedéshez szintén meghozta a gyümölcsét: sorra alakultak a pártok, az etnikai vonalak mentén.⁴⁶

⁴⁶ Az egyetlen „interetnikus” párt a Szociáldemokrata Párt volt, amely soha nem nyert egyetlen mandátumot sem.

Megjegyzendő azonban, hogy egyik pártnak sem volt széleskörű támogatottsága.

Az eredetileg általa felvetett annexióval Buriánnak – egyebek mellett – az is célja volt, hogy Bosznia-Hercegovinának az Uralkodó alkotmányt adhasson. Az alkotmányosság korszakát, a szerbekre támaszkodva igyekezett megnyitni, akik a lakosság relatív többségét alkották. Úgy vélte, hogy a Szerbiában uralkodó kaotikus állapotokra és a klán-szerűen szerveződő, zárt társadalomra való tekintettel a széleskörű autonómia bevezetése eltántoríthatja őket a nagy-szerb államról szőtt álmaiktól. Ezek az emberek, állította egy Aehrenthal külügyminiszternél, az aktuális bosznia-hercegovinai helyzetről tartott megbeszélésen⁴⁷, nem forradalmárok, de neheztelnek korábbi mellőztetésük miatt. Burián számításai nem váltak be. Nemcsak annak okán, hogy a szerbek nem adták fel a nagy közös délszláv állam tervét, éppen ellenkezőleg a nagyobb szabadságot éppen annak mihamarabbi megvalósítására használták fel, hanem azért sem, mert Bosznia-Hercegovina államjogi státusa továbbra is megoldatlan maradt. A szultán fennhatósága nem szűnt meg, a két tartomány kívül maradt a dualista államszervezeten, így lakóik sem lehettek a Monarchia állampolgárai. Igaz, mozgásszabadságuk némileg megnövekedett, Horvátországban pl. erre az időre tehető az első nagyobb arányú muszlim betelepülés.

A legnagyobb változást azonban Burián a gazdaságban és a pénzügyekben hajtotta végre. Erre vonatkozó szándékát részletesen kifejtette az osztrák Delegáció előtt, miszerint a Kállay által meghatározott politikai iránytól nem tervez lényeges eltérést, ha csak az Uralkodó másként nem rendelkezik. A tartományok pénzügyei azonban rosszul állnak, különösen a Kállay által szorgalmazott vasútépítés nagyon megterhelte a költségvetésüket. Ígéretet tett arra, hogy nem lesz új, tartományi költségvetésből finanszírozott beruházás és hitelfelvétel. Valóban nem is volt, egészen 1910-ig, amikor is már meg tudta osztani a felelőssé-

⁴⁷ Református Egyház Zsinati Levéltára, Burián iratok, IX/42, Denschrift über Bosnien und die Herzegowina, May 1907: XI/44, Aufzeichnung über eine Esprechung des gemeinsamen Ministeriums vom 1 XII 1907, bei Aehrenthal, über die gegenwertige Situation in Bosnien und der Herzegowina.

get az újonnan felállított bosznia-hercegovinai parlamenttel. A magyar Delegáció előtt még egyértelműbb volt: a Kállay iparosítási politikáját ért bírálatok jogosak, jelentette ki, ő távol fogja tartani a kormányt az üzleti élettől: „A már meglévő üzemekből az életképesek fenn maradnak, azok pedig, amelyek rossz talajon jöttek létre, elhálnak, csakúgy, mint a melegházi növények, mert nem tudjuk őket vámokkal védeni. Csak kivételes körülmények vehetik rá a kormányt, hogy egy-egy ilyen vállalkozást életben tartson.”⁴⁸ A dolog azonban nem egészen úgy „sült el”, ahogy várta. Új engedélyeket ipari üzemek létesítésére nem adott ki, a régiek viszont csakúgyan tovább működtek, amíg a Kállay által biztosított kedvezmények érvényben voltak, közülük sok olyan hosszú távú volt, hogy még 1918-ban is érvényben volt. Azok az üzemek viszont, amelyeké lejárt, bezártak, ill. néhányat közülük a kormány átvett. Ennek fő oka az erősödő munkásmozgalomban keresendő, amely ellenezte a sorozatos bezárásokat. Az eredmény végül is az lett, hogy még nagyobb lett a tartományi kormány tulajdonában lévő üzemek aránya, vagyis növekedett a befolyása a gazdaságra. Mivel új vállalkozások nem alakultak, a gazdaság stagnált.⁴⁹

Más vonatkozásban viszont Burián kormányzásának időszaka kifejezetten eseménydús volt. A legnagyobb hatást kiváltó intézkedések között első helyen az **1905-ben bevezetett adóreform** említendő. Az osztrák-magyar adminisztrációnak lépten-nyomon felróják, hogy nem hajtotta végre az olyannyira szükséges agrárreformot, elsősorban is, hogy nem számolta fel a jobbágyságot. Erre a legfontosabb ok a muszlim földbirtokosok érdekeinek védelme volt, amely rétegre a tartományok európai szintre emelésében támaszkodni próbált. A muszlim lakosságot egyébként sem érintette, mert az iszlám vallás szerint „igazhitű” nem lehetett jobbágy. A leginkább a keresztények, közülük is a katolikus horvátság sérelmezte ezt a mulasztást, mert egy katolikus hatalom-

⁴⁸ Wiener Zeitung, 1904. feb. 16.

⁴⁹ Utódja, Leon Ritter von Biliński, aki közgazdász volt, még kevesebbet tett a bosznia-hercegovinai gazdaság felvirágoztatásáért. Hivatalba lépésekor osztrák pénzügyminiszter és az Osztrák-Magyar Bank kormányzója volt. Voltak indikációk arra nézvést, hogy Burián némely intézkedését vissza akarta vonni, s vissza akart volna térni a Kállay által kitaposott útra.

tól elvárta volna a felszabadítását. Később a megegyezéssel örökváltság bevezetésére sor is került, de vontatottan haladt, s az osztrák-magyar uralom megszűnéséig nem változtatott lényegesen a parasztság helyzetén. Azt azonban már az oszmán hatalom érzékelte, hogy a jobbágyság terhei túlságosan nagyok. Az utolsó kormányzó, aki szintén nem kívánt közvetlenül szembeszállni a földbirtokosokkal, javasolta az adórendszer olyatén átalakítását, hogy az adó megállapítása ne az adott évi termés becslésén, hanem az előző 10 év átlaga alapján történjen. Ez sem küszöbölte volna ki a visszaéléseket teljesen, de nagyobb jövedelmet biztosított volna a föld megművelőinek, és érdekeltté tette volna őket a termés korszerűsítésében. Hogy ennek az osztrák-magyar adminisztráció csak 30 év múlva veselkedett neki, azt az is indokolta, hogy a tulajdoni viszonyok⁵⁰ tisztázása és megbízható földnyilvántartás készítése hosszú időt vett igénybe. Végül is 1905-ben vezették be az adóreformot, amely nagyjából az egykori török kormányzó által javasolt modellen alapult. A tartományi kormány bizottságot állított fel az adóbehajtásra, ill. az adó mértékének meghatározására (9 év átlagtermése alapján). A megállapított adók ellen fellebbezésre is volt lehetőség a hatóságoknál. A földbirtokosok ezzel elvesztették adó-meghatározó szerepüket, sőt, gyakran jogosulatlanul használt földterületektől is megfosztották őket. Ezt sérelmezték, de a feszültség az agrárszektorban csökkent. Még ennél nagyobb felháborodást váltott ki körükben az erdőtvény, jóllehet az is a vonatkozó ottomán törvényeket vette alapul, amelyek szerint az erdőterületek állami tulajdonban voltak, az azokat használó földbirtokosok azonban sajátjuknak tekintették. Az osztrák-magyar kormányzat által bevezetett szabályozás csorbította a muszlim földbirtokosok előjogait, és ezért komoly elégedetlenséget szült. Petíciókkal ostromolták a Portát, hogy lépjen közbe az érdekükben.

⁵⁰ Az ottomán törvények megkülönböztettek közvetlenül magánszemélyek által birtokolt területeket (mülk) és magánszemélyeknek használatra kiadott állami tulajdonú földek (miri). Utóbbiak esetében a földbirtokos bizonyos jogokat élvezett a földdel kapcsolatban, de nem birtokolta azt. A hanyag adminisztráció miatt a határ a két kategória között az idők során összemosódott, s a földbirtokosok az állami földeket is magántulajdonukként kezelték, de a tulajdonosi jogviszonyt nem tudták bizonyítani. Létezett földnyilvántartás az ottomán időkben is, de hiányos volt és megbízhatatlan.

A második nagy horderejű esemény Burián kormányzósága idején a **Bosznia-Hercegovinán 1906-ban végigsöprő sztrájkhullám** volt. A proletariátus kialakulása, az erőltetett ütemű iparosítás következtében gyors volt⁵¹, de még annál is rövidebb idő alatt indult meg soraikban a szervezkedés. Elsőként a bányászok között, mert ott volt a külföldi munkások aránya a legnagyobb – egyébként eleinte szinte minden ipari üzembe külföldről kellett szakképzett munkásokat, mérnököket hozatni, amíg a helyi oktatási rendszer az ipari fejlődés igényeihez nem alkalmazkodott. A munkahelyi körülmények nem voltak kielégítőek, amire a közös pénzügyminisztérium a munkaadókat figyelmeztette. Gyakoriak voltak a munkahelyi balesetek. A balesetbiztosítást csak viszonylag későn, 1914-ben vezették be, jöllehet már Kállay is napirenden tartotta, de még kicsit korainak ítélte. Az osztrák-magyar adminisztráció igyekezett a Bosznia-Hercegovinába is átültetni a Monarchiában hatályos munkajogi törvényeket, de az újdonsült helyi proletariátus gyors öntudatra ébredésében a külföldi munkások⁵² is nagy szerepet játszottak. Az első bérmegmozdulás 1884-ben volt, amire néhány nyugalmas év következett. 1890-től rendszeressé váltak a sztrájkok. Az 1906-ban kitört zavargások azonban forduló pontot jelentettek a bosznia-hercegovinai munkásmozgalom történetében. Burián a külföldi és a szocialista agitációt tartotta felelősnek.⁵³ Az 1906-os eseményekben valóban sokan részt vettek, akik egyáltalán nem voltak munkások, valószínűleg szocialisták is, de alighanem még nagyobb számban voltak jelen a nagy-szerb idea aktivistái, akik kihasználták a feszült hangulatot a saját eszméjük terjesztésére. Hogy az események alakulásában melyiknek volt nagyobb szerepe, a szocialista ideológiának - e vagy a nagy-szerb nacionalizmusnak, nehezen megállapítható. Albori tábornok⁵⁴ Buriánnal is egyértelműbbé

⁵¹ 1878-ban még elhanyagolható volt az ipari munkások száma. 1905-ben már 48.688. 1912-ben 65.434 fő, ami a 16-tól 55 éves férfi lakosság 11%-a. Ez az arány a Monarchia legiparosodottabb részének 26,5%-os rátájával (1910) összehasonlítva is kedvező.

⁵² 1904-ben az ipari munkások 22%-a volt külföldi. 1908-ban már csak 13%-a.

⁵³ Tény, hogy a hatóságok nem engedélyezték az Osztrák Szocialista Párt küldöttségének látogatását.

⁵⁴ Eugen von Albori (1838-1915) 1903. dec. 1-én lett a 15. hadtest parancsnoka Szarajevóban, s ezzel egyidejűleg a tartományi kormány vezetője.

tette, hogy a Bosznia-Hercegovinán végigsöprő sztrájkhullám külföldi elsősorban szerbiai politikai elemek műve volt. A szarajevói dohánygyárban a csendőrség fegyvert használt a sztrájkolók ellen, akiknek akciója abban az értelemben mégis sikeres volt, hogy béremelési követeléseiket teljesítették. Májusban újabb sztrájkok következtek (Zenica, Mostar, Vareš és Bosanski Brod városokban). A hadsereg tüzelt a sztrájkolókra, de azok addig nem álltak újra munkába, amíg meg nem kapták a magasabb bért. Ellátásukat a sztrájk ideje alatt a kereskedők segítették. Albori tábornok a sztrájkokról írott jelentésében nem tartotta indokoltnak a munkásság követelését, a bécsi pénzügyminisztérium azonban igen. Az első intézkedés, amit a sztrájkok hatására központilag meghoztak, a hatnapos munkahét bevezetése volt. 1907-ben és a rákövetkező évben szórványosan még voltak munkásmegmozdulások. Az 1907-esek legfontosabb következménye az volt, hogy a tartományi vezetés belátta, a szakszervezetek megalakulását nem lehet megakadályozni. Egyetlen feltételt szabtak csupán: nem alakulhattak meg anélkül, hogy alapító okiratukat a hatóságok jóvá ne hagyták volna. Ezután egy békésebb időszak következett, 1910-ig nem voltak nagyobb sztrájkok. Akkor azonban az ún. munkásarisztokrácia, a nyomdászok és a vasutasok⁵⁵ léptek sztrájkba, a passzív ellenállás módszerét választották. Indokaikat Burián jogosnak tartotta, bérkövetelésüket azonban nem teljesíthette, mert az csődbe vitte volna az államvasutakat. A sztrájk végül mégis békésen ért véget, bár a bérek a korábbi szinten maradtak.

VII. Az annexió előzményei és következményei

Diószegi István⁵⁶ az 1898-1906 közötti időszakot a „vihár előtti csönd” időszakának nevezi. A hagyományos szövetségek az európai államok között felbomlottak, vagy felbomló félben voltak, újak kötettek, de ekkor még nehéz volt eldönteni, közülük melyek lesznek kérészéle-

⁵⁵ Közöttük magas volt a magyarok aránya, s szoros kapcsolatot tartottak a magyarországi vasúti dolgozókkal.

⁵⁶ Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája, Budapest, Vince Kiadó, 2001.

tűek, s melyek tartósak. Ami a Monarchia külpolitikai helyzetét illeti, a közte és Németország közötti szálak lazultak, Olaszország egyre inkább távolodott a Hármas Szövetségtől, mindinkább riválissá kezdett válni a Monarchia számára. Franciaország, mint német szövetségesre nem tekintett rá barátságos szemmel, Nagy-Britannia – akit egyre inkább a Német Császárság világhuralmi tervei kezdtek foglalkoztatni – szintén nem számolt többé a Monarchiával, mint kiegyensúlyozó tényezővel Közép- és Délkelet-Európában, sőt, hasznosabbnak értékelte, ha Oroszországot a Balkán köti le – vagyis a Monarchiával való rivalizálás –, mert akkor kevésbé zavarja a brit érdekek érvényesítését Ázsiában. Ausztria-Magyarország számára viszont ilyen körülmények között felértékelődött Oroszország jóindulata vagy legalábbis semlegessége, amire Szentpétervár hajlott is, távol-keleti lekötöttsége miatt. Ez az osztrák-magyar-orosz *entente* azonban kezdetől fogva kétértelműségeken alapult. A cárijóindulatú hozzáállása a Monarchia érdekeihez nem sokat számított, az orosz sajtóban tovább folyt a Monarchia elleni propaganda, és Oroszország balkáni képviselőinek uszítása. 1908-ban a csehországi Buchlauban találkozott Aehrenthal⁵⁷, osztrák-magyar és Izvolszkij⁵⁸, orosz külügyminiszter. Megállapodtak, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia annektálhatja Bosznia-Hercegovinát, ha cserébe beleegyezik abba, hogy orosz hadihajók haladjanak át a Boszporuson és a Dardanellákon.

Az annexió a Monarchia szempontjából 1908-ban több okból is időszerűnek tűnt. Az Oszmán Birodalom az Ifjútörök forradalom nyomán meggyengült, belső reformokat ígért a formálisan még mindig a szultáni jogar alá tartozó Bosznia-Hercegovinának is, ami vonzó alternatívának tűnhetett volna a túlszabályozottnak és szigorúnak tartott osztrák-magyar igazgatással szemben. Végül, de nem utolsó sorban, ebben az évben járt le a 30 évre kötött megállapodás a bosznia-hercegovinai osztrák-magyar igazgatásról⁵⁹. Az egyébként angolbarát Ifjútörök

⁵⁷ Alois Lexa von Aehrenthal (1854-1912) gróf, csehországi születésű német főnemes, 1906 és 1912 között osztrák-magyar külügyminiszter. A felesége magyar volt, Széchenyi Paulina.

⁵⁸ Izvolszkij, Alekszander Petrovics (1856-1919) gróf: 1906 és 1910 között orosz külügyminiszter.

⁵⁹ Az Oszmán Birodalom e gyenge pillanatát mások is kihasználták, így pl. Kréta egyesült Görögországgal, Bulgária kikiáltotta teljes függetlenségét.

rök forradalmárok 1908. július 24-én újra hatályba helyezték az 1876-os alkotmányt, és ennek folyományaként törvényhozási választásokat akartak tartani, a jogilag még mindig a Birodalom részének számító Bosznia-Hercegovinában is. Ausztria-Magyarország tartott ennek kimenetelétől, és nem szívesen tette kockára azt a pénzt, amit a megszállás addigi 30 esztendeje alatt a két tartomány fejlesztésére költött, ezért az annexió mellett döntött. Ez a lépése egyszersmind a pán-szerb törekvések ellen is irányult: Szerbia ugyanis saját vezetése alatt egy délszláv gyűjtőállamot akart létrehozni. Mivel ennek legnagyobb akadályát a Monarchiában látta, egyre élesebb propaganda-hadjáratot folytatott ellene. A két állam között 1906 óta dúló vámháború⁶⁰ csak tovább rontotta a viszonyt.

Az annexiót eredetileg Burián javasolta, mert úgy látta – nem elsőként –, hogy Szerbia fenyegeti a Monarchia létét és biztonságát. Jó megoldásnak látta az annexiót, amit Dalmáciával együtt a magyar jogar alatt képzelt el. Ellentmondásos, hogy a Monarchia trialista átszervezését célzó szláv törekvéseknek éppen a szláv lakosság számarányának növelésével akart gátat vetni. A Balkánon Szerbiát egy új erővel, Bulgáriával kívánta ellensúlyozni, amely – szerinte – előbb-utóbb magába olvasztja Szerbiát. Azzal a Bulgáriával számolt, amelyet a nagyhatalmak többsége a nagy szerb-barát Oroszország kinyújtott karjának tekintett. A terv először *ad acta* került, később azonban úgy Bécsben, mint Budapesten felkarolták. Bécsben voltak ellenzői, akik vonakodtak felvállalni az érzékeny egyensúly megbontását, az Uralkodó és Aehrenthal külügyminiszter azonban a nagyhatalmi pozíció szempontjából fontosnak tartották a Birodalom területének növelését. A magyar politika pedig a Szent Korona jogainak visszaszerzését látta benne. Végrehajtására az Ifjútörökök fenti lépése nyomán került sor. Az annexió azonban heveny külpolitikai válságot okozott, és a Monarchia gyakorlatilag az ellenkezőjét érte el vele, mint ami szándékában állt. Az Oszmán Birodalomban, Szerbiában és Oroszországban tüntettek ellene, a pánszláv politikai irányzatok erősödtek. Az annexió ellentételezéseként kikötött szabad áthaladás az orosz hadihajóknak a brit ellenálláson megbukott. Oroszországnak, tehát, semmi érdeke nem fűződött ahhoz, hogy a Monarchia-ellenes

⁶⁰ „Sertésháború” néven vonult be a történelembe.

kampányt csillapítsa. Az Oszmán Birodalom a Monarchiából származó árukra bevezetett kereskedelmi bojkottal vágott vissza, ami tekintettel jelentős kivitelére, az Osztrák-Magyar Monarchiát roppant hátrányosan érintette. Néhány hétig olybá tűnt, hogy a válság háborúhoz vezet. Hogy erre mégsem került sor, az elsősorban annak köszönhető, hogy a osztrák-magyar-német kettős szövetség katonailag erősebb volt a Japán elleni vesztes háború miatt meggyengült Oroszországnál. London először nemzetközi konferenciát akart összehívni, s területi kompenzációt követelt Ausztria-Magyarországtól Szerbia és Montenegró számára. Franciaország azonban, amelyet 1894 óta szövetségi kötelek fűztek Oroszországhoz⁶¹, egy másik kérdésben, Berlinben számított a Monarchia támogatására, ezért nem csinált nagy ügyet az annexióból. Oroszország viszont ragaszkodott a konferencia megtartásához, Izvolszkij külügyminiszter e tárgyban körjegyzéket intézett az európai hatalmakhoz. Aehrenthal erre nyilvánosságra hozta a boszniai tárgyú bizalmas osztrák-magyar-orosz tárgyalások néhány, Oroszország számára kínos részletét. A konferencia ötlete ennek hatására végleg feledésbe merült, **Ausztria-Magyarország és Oroszország között azonban lehetetlenné vált minden további együttműködés a Balkánon.** A Nagy-Britanniával fenntartott, egyébként sem túl jó kapcsolatoknak is ártott. A Montenegrónak és Szerbiának nyújtott diplomáciai támogatás miatt a Monarchia erkölcsileg felelőssé tette Nagy-Britanniát a Szerbiában és Montenegróban szított Monarchia-ellenességért, olyan később dicstelen szerepet játszott propagandaszervezetek alapításáért, mint a *Narodna odbrana*, sőt háborús készülődésért.⁶² Németországot viszont éppen ez az „össztűz”, ami a Monarchiára zúdult, sarkalta arra, hogy teljes mellszélességgel kiálljon partnere mellett, és engedékenységre szólítsa fel Oroszországot.

⁶¹ Franciaország és Oroszország több titkos szerződést kötöttek egymással. Az első, védelmi céllal 1894-ben. A Bismarck bukása után meg nem újított német-orosz „Viszontbiztosítási Szerződés” miatt szövetséges nélkül maradt Oroszország és a nemzetközileg elszigetelt Franciaország találtak ebben egymásra. Kettejük szövetségéhez Nagy-Britannia 1907-ben csatlakozott, amivel létrejött a „hármasság”.

⁶² Aehrenthal külügyminiszter szavait az osztrák-magyar sajtó sietett közkinccsé tenni, miszerint talán Nagy-Britannia a fő bajkeverő, s attól sem riad vissza, hogy általános háborút robbantson ki, csak hogy rendezze számláit Németországgal.

Néhány hónap múltán azonban elült a csatazaj, Ausztria-Magyarország csupán az Oszmán Birodalomnak fizetett kártérítést a Bosznia-Hercegovinában maradt török javakért.

Az annexió belpolitikai téren is több hátrányt jelentett Ausztria-Magyarországnak, mint előnyt. Veszélybe került a Birodalmon belüli hatalmi egyensúly. A magyar kormány igényt tartott Boszniára, mivel az a középkorban időnként a magyar korona alá tartozott. A horvát nacionalisták Horvát-Szlavónország jussát hangsúlyozták. Azzal a hátsó szándékkal tették ezt, hogy Dalmáciával egyesítve megszabaduljanak a magyar kapocstól, és saját jogon legyenek a Habsburg Birodalom része. Az 1867-es Kiegyezéssel létrejött dualista berendezkedés ilyen módon tripartitává alakulna, amit a magyar vezetés, de maga Ferenc József sem akart. Végül az a döntés született, hogy a birodalom két fele közösen kormányozza Bosznia-Hercegovinát, vagyis a korábbi állapot csak annyiban változott, hogy immár *de jure* is „osztatlan közös tulajdon” volt. Az annektált területek túlságosan szegények voltak ahhoz, hogy kompenzálják a gazdasági bojkott és a katonai mozgósítás költségeit, ami az amúgy is rosszul teljesítő gazdaságnak komoly veszteség volt. A közvetlen háborús veszélyben a Birodalomban élő szláv népek jó lehetőséget láttak saját nacionalista agendájuk megvalósítására, a német ajkú lakosság viszont a további „elszlávosodás” ellen tiltakozott. Különösen az egyetemi ifjúság körében öltött aggasztó méreteket a tiltakozás. Prágában ez rendkívüli állapot kihirdetéséhez vezetett. **Birodalom szerte minden rendű és rangú nacionalizmus szárnyakat kapott.** Innen már egyenes út vezetett a háborúba. A változó szövetségi viszonyok között a Monarchia egyhelyben állt. Burián külügyminiszterként sem volt sikeresebb. Mondván, hogy úgylis a harctéren dől el minden, meg sem próbált a kontinensszintű konfliktusból kimaradt országok között támogatókat keresni. Szerbia vonatkozásában sem hazudtolta meg önmagát. Még sejteni sem lehetett a háború végét, és főként kimenetelét, amikor már a kormány főmegbízottjaként 1916 februárjában a megszállt Belgrádba küldte Thallóczy Lajost⁶³, hogy előkészítse az új

⁶³ Balkán-történész és *Sektionsschef* a közös pénzügyminisztériumban(1856-1916). Kállay Béni bizalmasa, közeli ismeretségben állt Burián Istvánnal is.

szerb alkotmányt. Thallóczy ezt írja levelében Buriánnak: „A bolgárok és a németek nevetik, hogy mi már alkotmányozunk.”⁶⁴ Közben pedig „a bosnyák probléma... most teljesen ellenőrizetlenül éli a lassú elmúlás napjait”.⁶⁵

Irodalom

- Bridge, F. R.: *From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866-1914*. London-Boston, Routledge and Kegan Paul, 1972.
- Uő -Bullen, Roger: *The Great Powers and the European States System 1815-1914*. London-New York, Longman, 1980.
- Diószegi István: *Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája 1867-1918*. Budapest, Vince Kiadó, [2001].
- Uő: A ballplatzi palota utolsó gazdája. *Kortárs*, 1966/2. p. 270-282.
- Donia, Robert J. : *Islam under the Double Eagle: the Muslims of Bosnia and Herzegovina, 1878-1914*. New York, Columbia University Press, 1981.
- Matuz József: *Az Oszmán Birodalom Története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.
- Hóman Bálint-Szekfű Gyula: *Magyar történet*. Reprint kiad. Maecenas Kiadó, Budapest, 1990.
- Šimunić, Petar: *Načertanije. Tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*. Nakladni zavod Globus, Zágráb, 1992.
- Sugar, Peter F.: *Industrialization of Bosnia-Hercegovina 1878-1918*. Seattle, University of Washington Press, 1963.
- Okey, Robin: *Taming Balkan Nationalism. The Habsburg „Civilizing Mission” in Bosnia, 1878-1914*. Oxford, Oxford University Press, 2007.
- Uő: *A Trio of Hungarian Balkanists: Béni Kállay, István Burián and Lajos Thallóczy in the Age of High Nationalism*. *Slavonic and East-European Review*, 2002. ápr. p. 234-266.
- Thallóczy Lajos: *Bosznia története*. 1900.
- Uő: *Bosnyák és szerb nemzedékrajzi tanulmányok*. Budapest, Franklin Társulat, 1909.
- Walters, Eurof: *Franco-Russian Discussions on the Partition of Austria-Hungary 1899*. *Slavonic and East European Review*, 1949. nov. p. 184-200.

⁶⁴ Református Egyház Zsinati Levéltára, Burián-iratok, XXXVIII/4

⁶⁵ Ibid.